

Poniżej drukujemy referat pani Zofii Wilk wygłoszony w czasie III Światowego Zjazdu Rodzin Osadników Wojskowych.

Zofia Wilk
Osada Nowosiółki
Pow. Wołkowysk

OSADY WOJSKOWE, MAPY OSAD, OSADNICY NA KRESACH WSCHODNICH II RZECZYPOSPOLITEJ

Temat osad, osadników wojskowych i map osad Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, podjęliśmy w naszym Stowarzyszeniu już w 1997 roku. Jest to zadanie trudne nie tylko ze względu na rozległość problemu ale głównie z uwagi na braki i niekompletność dokumentacji źródłowej.

Liczyliśmy na pomoc rodzin osadniczych, zwracaliśmy się z prośbą o nadsyłanie wszelkich informacji dotyczących osad i osadników na łamach naszego kwartalnika *Kresowe Stanice*. Niestety otrzymaliśmy zaledwie kilkanaście odpowiedzi. Tym którzy do nas napisali dziękujemy, przydaje się każda informacja. Opracowałam też wstępny wykaz osad udostępniony na II Zjeździe Światowym, licząc na zgłoszenie, przez osoby zainteresowane, jakichś poprawek, uwag bądź sprostowań odnośnie nazw czy lokalizacji osad. Prawie nikt się nie zgłosił. W tej sytuacji, pozostała nam do wykorzystania tylko dostępna dokumentacja archiwalna oraz publikacje i wydawnictwa książkowe a także istniejące relacje osadników. Należy jednak stwierdzić, że dokumenty dotyczące tematyki osadniczej na Kresach Wschodnich, zgromadzone w Archiwum Wojskowym w Warszawie, z których głównie korzystamy, okazały się bardzo nieuporządkowane, niekompletne a często nieczytelne. Niektóre teczki zawierają zbiór dokumentów bez tytułów i dat ich sporządzenia. Niekompletność materiałów wynika być może z faktu penetracji dokumentów przez byłą Służbę Bezpieczeństwa (są potwierdzenia pobrania).

Zgromadzenie materiałów archiwalnych wymagało bardzo dużego nakładu pracy. Najpierw wynotowania koniecznych informacji i danych, przy czym samo odczytanie ich nastęrczało wiele trudności, a następnie opracowania i uporządkowania. Niestety materiały te nie stanowią wyczerpującego źródła dla naszej tematyki. Z całą pewnością można dziś

uznać, że historia osad i osadników nigdy nie będzie mogła być rozpracowana szczegółowo i do końca. Dokumentów brak, osadnicy już nie żyją, pamięć dzieci już zawodzi. Od unicestwienia osadnictwa upłynęło 60 lat. Postanowiliśmy jednak uratować to co jeszcze jesteśmy w stanie i choć częściowo udokumentować.

OSADY WOJSKOWE

Osady były zlokalizowane głównie w województwach (wg mapy administracyjnej z przed 1939 r): wileńskim, nowogródzkim, białostockim, poleskim i wołyńskim oraz sporadycznie czasami po jednej lub paru osadach w województwach tarnopolskim, stanisławowskim, lwowskim czy lubelskim. Sprawozdanie Wydziału Osad Żołnierskich przy Ministerstwie Spraw Wojskowych z 1929 r. wykazuje, że osad było 1400. W latach następnych a głównie po roku 1932 (po wznowieniu przerwanej w 1923 r akcji osadnictwa) osad przybyło ok. 200. Tak więc liczba osad ogółem prawdopodobnie wynosiła ok. 1600. Dokładnej liczby niestety nie da się ustalić gdyż brak jest szczegółowych danych. Ponadto nie da się uchwycić wszystkich zmian dotyczących nazw i lokalizacji osad w związku z czym i ich liczby.

Osady początkowo, przybierały na ogół nazwy majątków z parcelacji których powstawały, bądź nazwy pułków z których wywodzili się osadnicy. Potem ze starych osad powstawały nowe, dzieliły się i przyjmowały nowe nazwy, których często brak w dokumentacji. Dotyczyło to szczególnie Wołynia, gdzie w pierwszym okresie osadnictwa ziemi osadników obrabiano w kolektywie (wspólnie) np. osada Radziwiłłów. Dopiero w latach 1921-1922, po dokonaniu odpowiednich pomiarów, wspólne kolumny robocze zostały rozwiązane a osadnicy zaczęli gospodarować na wymierzonych i przydzielonych im działkach, tworząc nowe osady o nowych nazwach. Często z jednej osady powstawały dwie lub kilka np. w powiecie Horochów z osady Bubnów powstała osada Pomorzanka, z osady Świniuchy osada Listopadówka, z osady Peremyl – Rejmontowicze. W powiecie Krzemieniec z osady Szuszkowce osada Bclinówka, z osady Duże Zahajce osada Sienkiewiczze, z osady Wola Strzelecka osady Michałówka i Marianówka, z osady Hotowicze osada Narutowicze. Rekordowe zmiany nastąpiły w powiecie Równe z osady Szybuków powstały osady Horyngród, Bajonówka, Jazłowiecka, Krehowiecka i Hallerowo, z osady Wielki Żytyń osady Bolesławice i Horodyszczce, z osady Pustomyty osady Pruszyn i Woronów.

I tak można by przytoczyć jeszcze wiele osad. Wynikające stąd trudności polegają na tym, że w zasadzie nie wiadomo, bo nie ma nigdzie

dokumentów na ten temat, czy były to zmiany przeprowadzone formalnie (chodzi o stronę prawną) czy też nazwy nadawane były dowolnie wg ustaleń miejscowych, a także czy dotyczyły zmian poprzedniej nazwy osady na inną, czy może tworzyły się nowe osady bądź kolonie w obrębie dotychczasowych. Pamiętam że moja osada w powiecie wołkowyskim, formalnie nazywała się Nowosiółki ale praktycznie była podzielona na kilka mniejszych kolonii o innych nazwach, które w oficjalnych dokumentach nie figurowały ale wszyscy miejscowi posługiwali się nimi. Prawdopodobnie bywało różnie. Ma to jednak wpływ na poprawne ustalenie liczby osad. Odrębny problem to zmiany wprowadzone na mapie administracyjnej Polski. W wyniku zmian granic województw i powiatów, niektóre osady znalazły się w innych jednostkach administracyjnych niż były dotychczas. Spowodowało to znaczne zamieszanie w dokumentacji, gdyż zmian tych poza małymi wyjątkami nie wprowadzono do sporządzanych wcześniej wykazów. Dotyczyło to głównie województw: wołyńskiego, poleskiego i nowogródzkiego. Miało także duży wpływ na stan liczbowy osadników, raz wg stanu sprzed reformy a drugi raz wg powiatów i osad po reformie administracyjnej.

Ostatecznie liczba osad, którą udało się ustalić wg dostępnych dokumentów wynosi 1357, przy czym przyjęto zasadę, że wykazuje się nazwy wszystkich osad jakie przewinęły się w różnych dokumentach niezależnie od ich zmian. Indeks osadników jaki otrzymaliśmy z Archiwum nie wniósł nic nowego gdyż nie obejmuje nadań po 1932 roku.

Tak więc niepełny wykaz osad wojskowych na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej przedstawia się jak niżej.

Wykaz

osad wojskowych na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej odtworzony na podstawie materiałów z Archiwum Wojskowego w Warszawie oraz innych dostępnych źródeł, wg stanu informacji na VI 2001 r i wg mapy administracyjnej z 1939 r.

Województwo	liczba osad
Wileńskie	318
Nowogródzkie	267
Białostockie	161
Poleskie	165
Wołyńskie	432
Tarnopolskie	9

Stanisławowskie	2
Lubelskie	2
Lwowskie	1

Ogółem	1357
--------	------

Jak wynika z zestawienia najwięcej osad było w województwie Wołyńskim 432 i Wileńskim 318. Prawie po równo miały województwa Białostockie 161 i Poleskie 165. Województwo Nowogródzkie miało 267 osad a pozostałe zaledwie po kilka.

Jeśli chodzi o powiaty to najliczniej obsadzone były: w woj. Wileńskim Wileńsko-Trocki i Dzisna, w woj. Nowogródzkim Lida i Nowogródek, w woj. Białostockim Grodno i Wołkowysk, w woj. Poleskim Brześć i Kobryń oraz w woj. Wołyńskim Równe, Łuck, Dubno i Krzemieniec.

Powiatów objętych osadnictwem było 48, jednakże w 10 z nich znajdowało się tylko po jednej lub kilka osad. Większość osad powstała w pierwszych latach osadnictwa, głównie do roku 1923, gdyż był to okres najbardziej intensywnego nadawania przydziałów. Późniejsze osady tworzono w większości w związku z rozszerzaniem obszaru osadnictwa oraz regulacją na mocy odpowiednich ustaw i zarządzeń w latach 1925-30-32.

Ciągłości prac nad tematyką osad nie przerywamy gdyż będziemy chcieli w przyszłości sporządzić wykaz osadników zamieszkujących poszczególne osady.

MAPA OSAD

Sprawa opracowania mapy osad jest jedną z najważniejszych ale i najtrudniejszych w całej problematyce osadniczej. Związek Radziecki dołożył ogromnych starań aby unicestwić osady wojskowe, wymazać je całkowicie z topografii Kresów Wschodnich. Zniszczono wszystko, obejścia gospodarskie, domy, studnie, sady, kościoły, obiekty użyteczności publicznej. Gdziekolwiek zostały kępki drzew lub zdziczałych krzewów a czasem jakiś dom bardzo przydatny władzy radzieckiej. Pola które włączono do kolchozów, często leżą do dziś odłogiem. Nazwy osad wymazano z map i pamięci. Dlatego tak ważną sprawą jest odtworzenie mapy osad. Będzie to dowód dla historii, że osadnicy tam byli, żyli, pracowali i wnieśli ogromny wkład w cywilizację ziem wschodnich. Tam są nasze korzenie, nasze dzieciństwo i serdeczna pamięć.

Sprawa opracowania mapy natrafia jednak na duże trudności. Po

pierwsze, nie możemy dotychczas mimo usilnych starań, zdobyć odpowiednich map. Chodzi nam o mapy administracyjne Kresów Wschodnich z lat 1935-1939, bądź mapy wojskowe o dużej szczegółowości. Na ogół w naszych różnych instytucjach są mapy z lat wcześniejszych lub o mniejszej skali szczegółowości. Czasem są na nich zaznaczone niektóre osady ale już tych, które powstały po roku 1932 nie ma wcale. Po drugie, dostępna dokumentacja nie zawiera szczegółowych informacji co do położenia osady. Są podane tylko niektóre nazwy gmin i to nie w każdym powiecie. W centralnym Archiwum Wojskowym jest kilkanaście map wykonanych odręcznie, ale nie wiadomo w jakiej skali i kiedy je opracowano (raczej przed rokiem 1930) bo brak na nich wielu osad.

W tej sytuacji postanowiliśmy że tymczasowo oznaczymy na dostępnych nam mapach tylko miejscowości gmin (tych, które udało nam się ustalić), w których znajdowały się osady wojskowe. Natomiast dalej będziemy poszukiwać odpowiednich map i szczegółowo ustalać lokalizację osad. A jeśli nie uda się nam oznaczyć ich na mapie, to przynajmniej będziemy chcieli sporządzić spis osad wg gmin.

Mapy gmin na terenie których znajdowały się osady, opracowaliśmy dla podstawowych pięciu województw objętych osadnictwem, wg stanu przed 1939 rokiem.

OSADNICY

Podstawę nadziału ziemią osadników, stanowiły 3 ustawy. Pisałam już o tym w *Kresowych Stanicach*. Teraz dla przypomnienia przytaczam je ponownie.

Dwie pierwsze to ustawy: „O przyjęciu ziemi na wschodnich terenach Rzeczypospolitej przez Państwo” oraz „O nadaniu ziemi żołnierzom wojska polskiego”. Stanowiły one podstawę prawną osadnictwa wojskowego. Ustawy zostały zatwierdzone przez Sejm 17 XII 1920 roku.

Akcja osadnicza zaczęła się tuż po zakończeniu wojny bolszewickiej. Pierwsi osadnicy objęli swoje ziemie już wiosną 1921 roku, najwcześniej na terenie woj. Wołyńskiego. Wyjechały tam całe brygady robocze, wprost z wojska z całym wojskowym wyposażeniem i początkowo gospodarowały wspólnie na przydzielonym im terenie, czekając na zakończenie prac geometrów i przejście w posiadanie indywidualnych działek. W okresie późniejszym działki przydzielano zatwierdzonym kandydatom indywidualnie i wg szczegółowych pomiarów. Działki w większości miały po 12-18 hektarów, a tylko nieliczni z wykształceniem rolniczym

i praktyką rolniczą oraz oficerowie otrzymywali działki 45-hektarowe i większe. Były też działki podmiejskie dla osób o zawodach nierolniczych, których powierzchnia wynosiła od 0,5 do 3 hektarów. W każdym powiecie zarezerwowano po 20-30 h na tereny szkół podstawowych i rolniczych.

W 1926 roku wśród osadników już nadzielonych było około:

- szeregowych 40 %
- podoficerów 42 %
- oficerów 16 %
- generałów 1,5 %

W okresie późniejszym znacznie wzrosła liczba szeregowych. Wymaga to jednak szczegółowej, pod tym kątem analizy indeksu osadników co jest przewidywane w dalszym planie.

W trakcie prac nad materiałami archiwalnymi ujawniły się nowe fakty, co wymaga skorygowania podawanych wcześniej niektórych informacji i danych w odniesieniu do liczby osadników i samych osad.

Według sprawozdania Wydziału Osad Żołnierskich przy Ministerstwie Spraw Wojskowych z 1927 roku do marca 1923, gdy rezolucją sejmową wstrzymano wykonywanie ustawy z 1920 roku, ziemię otrzymało 7580 osadników. Sprawozdanie tegoż Wydziału z roku 1928 podaje liczbę 7662.

Osadników osadzono w województwach: Wileńskim, Nowogródzkim, Białostockim, Poleskim i Wołyńskim w 32 powiatach. Wchodziła w to także tzw. Litwa Środkowa. Sprawy osadnictwa wojskowego regulowały tu dekrety Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej gen. Lucjana Żeligowskiego i regulaminy Komitetu Wojskowego Funduszu Ziemskiego. Działki wyznaczał Centralny Urząd Ziemski w porozumieniu z Okręgowym Urzędem Ziemskim. Dekrety gen. Żeligowskiego nie przewidywały bezpłatnego nadziału ziemi. Przewidywały wydawanie, na nabytą ziemię zakwalifikowanym przez Wojskową Komisję Kwalifikacyjną żołnierzom, zapomóg i pożyczek z Wojskowego Funduszu Ziemskiego. 28.XII.1925 roku wyszła Ustawa o reformie rolnej, która skasowała dekrety gen. Żeligowskiego oraz korzystanie z zapasów nadwyżek gruntów prywatnych. Wg sprawozdania Wydziału Osad Żołnierskich z 1927 roku na Litwie Środkowej ziemię otrzymało 519 osadników. W skład Litwy Środkowej wchodziły miasta: Wilno, Święciany i Nowe Święciany oraz powiaty Wileńsko-Trocki, Oszmiana i Święciany a także były pas neutralny z Litwą Kowieńską, który wcielono do Wileńszczyzny do powiatów Brasław, Święciany i Wilno.

W okresie wstrzymującym wykonanie Ustawy z 1920 roku tj. od marca 1923 do marca 1932 roku kiedy to Sejm uchwalił trzecią Ustawę dotyczącą

osadnictwa tzw. „Nowelę do ustawy z 1920 roku uzupełniającą przepisy o nadaniu ziemi żołnierzom wojska polskiego” przybyło jeszcze ok. 1000 osadników.

Byli to głównie kandydaci już wcześniej zakwalifikowani do nadziału ziemi ale którzy jej dotychczas nie otrzymali. Najliczniejszą grupę stanowili ci, którzy na mocy Zarządzenia Ministerstwa Reform Rolnych, wydanego z inicjatywy Wydziału Osad Żołnierskich Ministerstwa Spraw Wojskowych, mogli nabywać ziemię na dość ulgowych warunkach z reformy rolnej. Skorzystało z tej możliwości ok. 800 zakwalifikowanych kandydatów. Inną grupę stanowili ci, którzy nabyli ziemię na mocy zawartego porozumienia między Wydziałem Osad Żołnierskich przy M.S.W. a Państwowym Bankiem Rolnym. Była to ziemia z parcelacji przeprowadzonej we własnym zakresie przez Państwowy Bank Rolny. Kandydatów było niewielu z uwagi na ciężkie warunki nabycia (mimo, że też ulgowe) Wymagano jednak 50% opłaty gotówką. Ostatnią grupę stanowili kandydaci, którzy kupili ziemię prywatnie, często na kredyt. Zostali oni zwolnieni z dalszych spłat za nabytą ziemię, na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 24.XI.1930 roku. „O uregulowaniu niektórych spraw z zakresu osadnictwa wojskowego”.

Wszyscy powyżsi kandydaci, którzy zdecydowali się na zakup ziemi, powiększyli szeregi osadnicze. O ile konkretnie, nie wiadomo.

Wg sprawozdania Wydziału Osad Żołnierskich z 1932 roku w tym czasie osadników było 8059, w 1933 roku podaje się liczbę 8988.

Najwięcej osadników przybyło jednak po uchwaleniu przez Sejm cytowanej już 3 Ustawy z 14.III.1932 roku. Ta znowelizowana Ustawa upoważniała do rozszerzenia obszaru objętego osadnictwem, dalszego przejmowania ziemi na rzecz osadnictwa oraz przekwalifikowania tzw. osadników cywilnych (byłych osadników wojska polskiego, zakwalifikowanych już wcześniej do prawa otrzymania ziemi i czekających na realizację swoich uprawnień) na osadników wojskowych.

W jej wyniku powiększono obszar objęty osadnictwem o powiaty Suwalski i Augustowski w woj. Białostockim oraz nadzielono ponad 2000 osadników we wszystkich 9 województwach kresowych. Należy jeszcze uwzględnić osadników, którzy zakupili ziemię w pełni odpłatnie najczęściej z majątków prywatnych oraz tych, którzy zostali w ogóle pominięci w ewidencji, bo byli i tacy szczególnie ci nadzieleni w latach 1935-39, których brak w spisach.

A oto co wynika z analizy Indeksu Nazwisk Osadników znajdującego się w Centralnym Archiwum Wojskowym. Niestety nie spełnił on naszych

oczekiwań. Indeks ten jest przede wszystkim niekompletny. Obejmuje tylko osadników do roku co najwyżej 1932. Mimo, że ma obejmować lata 1921-1936. Także w przedziale czasu 1921-31 r, do którego głównie odnosi się indeks, są znaczne luki. Wykaz sporządzono niedbale i w dużej części nieczytelnie. Nie wprowadzono korekty związanej ze zmianami dotyczącymi lokalizacji osad oraz przeniesień i zmian w nadziałach osadników. W związku z powyższym należało dokonać kilkuset skreśleń powtarzających się nazwisk tych samych osadników w różnych powiatach. Bardzo nieczytelnie, często skrótowo, podane są nazwy osad a w wielu przypadkach nie podano ich w ogóle. Nie podano również gmin, w których dana osada się znajdowała. W spisie pominięto też wiele nazwisk osadników. W uporządkowanie (oczywiście w granicach naszych możliwości, jeśli chodzi o dokumentację) tegoż indeksu zostało włożone bardzo dużo pracy.

Należało także uzupełnić go o osadników nadzielonych po 1932 r. Spisy acz niekompletne, znalazły się w innych dokumentach. Duże braki dotyczą np. woj. Poleskiego, Białostockiego, Wołyńskiego a szczególnie Wileńskiego, gdzie było najwięcej przydziałów. Tak więc nawet po korekcie i częściowym uzupełnieniu wykazów ostatecznej liczby osadników niestety nie da się ustalić. Liczba osadników ustalona na podstawie istniejących obecnie dokumentów, stanowi tylko przybliżone dane, niepełne.

Można jeszcze liczyć na to, że powstaną dla nas jakieś możliwości otwarcia archiwów za naszymi obecnie granicami wschodnimi, gdzie na pewno takie dokumenty istnieją, głównie w dawnych miastach wojewódzkich. Mimo niekompletności materiałów uważamy, że istniejący indeks nazwisk należy opublikować aby ocalić od zapomnienia przynajmniej tych, którzy się w nim znaleźli. Można przyjąć, że po jego opracowaniu i uzupełnieniu, stanowi on ok. 85-90% stanu osobowego osadników.

Wykaz

osadników wojskowych na Kresach Wschodnich wg indeksu nazwisk i innych materiałów Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie z lat 1921-1936 oraz mapy administracyjnej z 1939 r w 5 podstawowych dla liczebności osadników, województwach.

Województwo	liczba osadników
Wileńskie	1198
Nowogródzkie	2554

Białostockie	1253
Poleskie	1431
Wołyńskie	4481

Ogółem	10917
--------	-------

Jak wynika z powyższego wykazu, liczba osadników wynosiła przed 1939 r około 11000.

Należy jeszcze uwzględnić braki w spisie o których była powyżej mowa. Najwięcej osadników było na Wołyniu 4481, a najmniej na Wileńszczyźnie 1198. W Nowogródzkim, które zajmuje 2 miejsce, osiedliło się 2554 osadników, w Białostockim 1253 i w Poleskim 1431. Największe wątpliwości budzą dane dotyczące woj. Wileńskiego i Poleskiego. Powinno tam być o wiele więcej osadników gdyż np. na Wileńszczyźnie poza Wołyniem było najwięcej osad. W woj. Poleskim w powiecie Łuniniec wg sprawozdania archiwalnego z 1928 r było już 70 osadników w naszym zestawieniu wg indeksu do 1935 r było tylko 25. Analogicznie w powiecie Pińskim w 1928 było 232 osadników, u nas do 1935 jest 206. Są to prawdopodobnie braki w indeksie archiwalnym. Jeśli chodzi o powiaty to najliczniej były obsadzone: w woj. Wileńskim pow. Dzisna 405 osadników, w woj. Nowogródzkim pow. Lida 568, w woj. Białostockim pow. Grodno 561, w woj. Poleskim pow. Brześć 299 oraz w woj. Wołyńskim pow. Krzemieniec 780 osadników. Były jednak i powiaty, w których było tylko po kilku lub kilkunastu osadników, jak pow. Mołodeczno w woj. Wileńskim czy Szczuczyn w woj. Nowogródzkim.

Temat osad wojskowych, map osad oraz osadników na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej pozostaje otwarty. Było by bardzo pożądane aby zajęli się nim profesjonalni historycy. Ten wycinek naszej historii nie powinien być bowiem zapomniany.

Okolo 12000 osadników wojskowych naszych ojców oraz ich liczne rodziny, ciężką pracą poświęceniem, aktywną działalnością w różnych dziedzinach życia w bardzo trudnych warunkach budowało nową lepszą jakość życia na całych Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej i cel swój osiągnęliby w pełni gdyby nie zdradziecka napaść Związku Radzieckiego na Polskę 17.IX.1939 roku.

Na zakończenie chcę podziękować wszystkim członkom Zarządu Stowarzyszenia, którzy wnieśli swój wkład w prace nad omawianymi w referacie tematami, a w szczególności panu Sekretarzowi

Mieczysławowi Wójcikowi za wszechstronną pomoc i opracowanie komputerowe materiałów zjazdowych, panu Jerzemu Baluchowi za pomoc w opracowaniu indeksu nazwisk i map, oraz panu Januszowi Pachniewiczowi za opracowanie mapy gmin, w których znajdowały się osady i podziału administracyjnego II Rzeczypospolitej Kresów Wschodnich.

Przypisy i Dokumentacja:

1. Ewidencja osadników i osad wg powiatów 1924 I 301.1. 716, 717, 718, 719 Arch. Wojskowe
2. Książka ewidencji osadników w poszczególnych powiatach 1921 r I 301.1 713 Arch. Wojskowe
3. Wykazy osadników tzw. cywilnych z poszczególnych powiatów lata 1933-35 301.1 697 Arch. Wojskowe
4. Wykaz osadników zakwalifikowanych do otrzymania nadziałów lata 1921-26-38 I 301.1. 687 Arch. Wojskowe
5. Ewidencja osadników wojskowych na terenach Kresowych województw 1937 r. I 301.1. 668 Arch. Wojskowe
6. Sprawozdanie o stanie osadnictwa I 301.1 658 Arch. Wojskowe
7. Mapy dyslokacji, wykazy I 301.1.669 Arch. Wojskowe
8. Listy zatwierdzonych osadników do nadziału ziemi w powiatach I 301.1. 689, 690, 694, 696, 691, 692, 693, 694 Arch. Wojskowe
9. Ewidencja osadników wojskowych I 301.1.711-721 Arch. Wojskowe
10. Indeksy i skorowidze do ewidencji osadników I 301. I 698-710 Arch. Wojskowe
11. Sprawozdanie z działalności Wydz. Osad Żołnierskich za 1929 r I 301.1.656 Arch. Wojskowe
12. Sprawozdanie o stanie osadnictwa wojskowego na terenach wschodnich 1932-34 r I 301. 1.658 Arch. Wojskowe
13. Listy osadników nadzielonych na terenie Litwy Środkowej Arch. Wojskowe
14. Listy zatwierdzonych do nadania ziemi 301.1. 689-696 Arch. Wojskowe
15. Listy zatwierdzonych osadników tzw. cywilnych lata 1933, 34, 35 I 301 1659 Arch. Wojskowe
16. Indeksy nazwisk osadników I 301.1 698-702 Arch. Wojskowe
17. Referat w sprawie osadnictwa wojskowego Ref. Osad Żołnierskich z 1932 r I 301.1 658 Arch. Wojskowe
18. Podstawy prawne. i rozwój osadnictwa wojskowego w woj.

- Wschodnich Wanda Świerzevska Wojskowy Przegląd Prawniczy Nr 4
1935 r Centralna Biblioteka Wojskowa
19. Osadnictwo wojskowe dr Staniewicz Witold Polska Zbrojna
309/1930 r Centralna Biblioteka Wojskowa
  20. Kilka uwag o działkach tzw. zbiorowych Szamioth Stanisław Osadnik
nr 20-21 1923 r Centralna Biblioteka Wojskowa
  21. Osadnictwo wojskowe Polska Zbrojna nr 91 z 1933 r (bez autora)
Centralna Biblioteka Wojskowa
  22. Osadnictwo wojskowe na Kresach, Bohm Tadeusz, Polska Zbrojna
1992 nr 29, Centralna Biblioteka Wojskowa
  23. „Z kresów Wschodnich na wygnanie. Opowieści zesłańców 1940-
1946” Ognisko Rodzin Osadników Kresowych Londyn 1996 r
  24. „Z Kresów Wschodnich „Wspomnienia z Osad Wojskowych 1921-
1940” Ognisko Rodzin Osadników Kresowych Londyn 1998 r
  25. Kwartalniki (a wcześniej Biuletyny) Kresowych Stanic - lata 1997-
2001
  26. Relacje z osad nadesłane przez rodziny osadników
  27. „Dzieciństwo na zsyłce” Eulalia Olsiewicz Skarżysko-Kamienna
1992 r
  28. „Mój Pamiętnik” Zofia Litewska Warszawa 1992 r
  29. Wspomnienia relacje i rozmowy Witniczan Witnica 1994 r
„Wspomnienia z lat Tułaczki” Zofii z Werblów Abramajtysowej
  30. Polityka Wojskowa Polski 1921-1926 Piotr Stawecki wyd. MON
1981 r
  31. Znaczenie gospodarcze osadnictwa na ziemiach wschodnich
Suchorzewski L. Warszawa 1931
  32. Wydawnictwa Muzeum Niepodległości seria pt. Niepodległość i
Pamięć Nr 6, 7, 14 Warszawa 1999 r
  33. „Droga przez Sybir” Dąbska-Giedroyc Warszawa 1998
  34. Mapy: Uniwersytet Jagielloński, Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka
Kraśińskich, Główny Urząd Statystyczny, Centralna Biblioteka
Wojskowa, prywatne zbiory 35 Województwa Centralne i Wschodnie
Rzeczypospolitej Polskiej – Skorowidz Miast i Gmin Wiejskich wg
stanu z 1 kwietnia 1933 r Główny Urząd Statystyczny